

Nationalekonomiska institutionen
Ekonomihögskolan Lunds universitet
Examensarbete D, NEK 791
Framlagd augusti 2005

Det allmänna pensionssystemet

Hur påverkas individens pensionsbeslut?

Författare:
Göran Eliasson
Per Håkansson

Handledare:
Inga Persson

ABSTRACT

- Syfte:** Uppsatsen syftar till att belysa det allmänna pensionssystemets ekonomiska incitament till förlängt arbetskraftsdeltagande. Vidare undersöks huruvida pensionssystemet är försäkringsmässigt.
- Metod:** För att synliggöra de ekonomiska incitamenten görs en jämförelse med det gamla pensionssystemet. Det allmänna pensionssystemets ekonomiska incitament belyses med följande ekonomiska mått: pensionsförmögenhet, förmånsvärde, toppvärde och ersättningskvot. Valet mellan pension och ökat konsumtionsutrymme åskådliggörs i en nyttofunktionsmodell. Beräkningarna har gjorts i Excel kalkylprogram.
- Slutsats:** Det allmänna pensionssystemets livsinkomstprincip innebär att pensionsförmögenheten ökar vid en senarelagd pensionering oavsett inkomstnivå. Det finns alltså tydliga ekonomiska incitament till fördröjt arbetskraftsutträde i det nya pensionssystemet. Det är dock svårt att förutsäga hur pensionssystemet påverkar pensionsåldern eftersom värderingar och attityder spelar stor roll för individens pensionsbeslut. Dessa preferenser påverkas bland annat av individens hälsa och av arbetets krav. Det finns i dagens pensionssystem ett tydligt samband mellan pensionsavgiften och pensionens storlek vilket innebär att dagens pensionssystem är försäkringsmässigt. Sammanfattningsvis ger det nya allmänna pensionssystemet, allt annat lika, ekonomiska incitament till en fördröjd pensionering.

1 INLEDNING	3
1.1 BAKGRUND.....	3
1.2 SYFTE.....	3
1.3 AVGRÄNSNING.....	3
1.4 METOD.....	3
1.5 DISPOSITION.....	4
2 TEORI	5
2.1 PENSIONSFORMÖGENHET.....	5
2.2 FÖRMÅNSVÄRDE.....	5
2.3 TOPPVÄRDE.....	5
2.4 ERSÄTTNINGSKVOT.....	6
2.5 MODELL FÖR PENSIONSBESLUT.....	6
3. DET GAMLA OCH DET NYA PENSIONSSYSTEMET	9
3.1 DET GAMLA PENSIONSSYSTEMET.....	9
3.2 DET NYA PENSIONSSYSTEMET.....	10
4 KOMMUNICERANDE KÄRL	14
4.1 SJUKFÖRSÄKRING.....	14
4.2 ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRING.....	15
4.3 BOSTADSTILLÄGG.....	15
4.4 AVTALSPENSION OCH PRIVAT PENSIONSSPARANDE.....	15
5 EMPIRI	17
6 UPPSATSENS TYPINDIVIDER	20
6.1 ANTAGANDEN FÖR TYPFALLSBERÄKNINGARNA.....	20
6.1.1 Typindivider.....	20
6.1.2 Tillväxt, avkastning och inflation.....	21
6.1.3 Löneutveckling och karriärprofiler.....	21
6.1.4 Antaganden och begränsningar.....	22
6.1.5 Sammanfattning av typfall.....	23
7 ANALYS	24
7.1 PENSIONSFORMÖGENHET.....	24
7.1.1 Förmånsvärde (<i>benefit accrual</i>).....	25
7.1.2 Toppvärde (<i>peak value</i>).....	25
7.1.3 Förändringsgrad (<i>accrual rate</i>).....	25
7.1.4 Pensionsutbetalning.....	26
7.2 ERSÄTTNINGSKVOT.....	28
7.2.1 Pensionsutbetalning i förhållande till slutlön.....	28
7.2.2 Pensionsutbetalning i förhållande till genomsnittlig lön.....	29
7.3 JÄMFÖRELSE AV PENSIONSSYSTEMEN.....	31
7.3.1 Pensionsförmögenheten.....	31
7.3.2 Pensionsutbetalning.....	31
7.3.3 Ersättningskvot.....	32
7.4 EFFEKTER AV DE EKONOMISKA INCITAMENTEN.....	32
8 SLUTDISKUSSION	34
KÄLLFÖRTECKNING	36

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Det allmänna pensionssystemet infördes 1999 och ersätter successivt folkpensionen och den allmänna tilläggspensionen (ATP). Det gamla pensionssystemet hade i takt med den ökade medellivslängden blivit instabilt och kostsamt. Vid införandet av ATP-systemet 1960 var den allmänna pensionsåldern 67 år och medellivslängden 72 år. När det allmänna pensionssystemet infördes 1999 var den allmänna pensionsåldern 65 år och medellivslängden över 80 år vilket innebar att pensionsåtagandet till de framtida pensionärerna var omöjligt att infria utan att kraftigt höja pensionsavgifterna (Statistiska centralbyrån, 2005).

1.2 Syfte

Uppsatsen syftar till att belysa pensionsreformens ekonomiska incitament till förlängt arbetskraftsdeltagande. För att synliggöra incitamenten görs en jämförelse med det gamla pensionssystemet. Uppsatsen åskådliggör dessutom hur pensionssystemet är uppbyggt och fungerar. Vi avser att besvara följande frågor i uppsatsen:

Hur påverkar en fördröjd pensionering individernas pensionsförmögenhet?

Hur påverkar det nya pensionssystemet pensionsåldern?

Hur försäkringsmässigt är det nya pensionssystemet?

1.3 Avgränsning

Uppsatsen använder ett individperspektiv och inte ett samhällsperspektiv. Uppsatsen tar endast hänsyn till det allmänna pensionssystemets effekt på pensioneringsbeslutet. Analysen grundar sig på typindivider och beaktar inte alla komponenter som kan påverka pensionsbeslutet. Avgränsningar vid beräkningen för typindivider anges i avsnitt 6.1.4.

1.4 Metod

Analysen bygger på konstruerade typindivider som varierar med avseende på inkomstnivå, pensioneringstidpunkt och ålder vid arbetsmarknadsinträde. Analysmetoden är statisk, då den baseras på beräkningar av de ekonomiska konsekvenserna för olika pensionsåldrar. Samtidigt är analysen dynamisk i den bemärkelsen att dessa beräkningar visar om det finns ekonomiska incitament till eventuella förändringar i arbetskraftsutbudet. Beräkningarna har gjorts i Excel kalkylprogram.

1.5 Disposition

Kapitel två är uppsatsens teoridel. Det tredje kapitlet behandlar bakgrunden till pensionsreformen och beskriver det gamla och det nya pensionssystemet. Kapitel fyra ger en kort presentation av pensionssystemets kommunicerande kärn. I kapitel fem ges en empirisk bakgrund av hur arbetskraftsdeltagandet förändrats över tid. Kapitel sex beskriver uppsatsens typindivider och kapitel sju analyserar typfallsberäkningarna. Kapitlet undersöker vilka ekonomiska incitament det nya pensionssystemet ger till fördröjd pensionering. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion i kapitel åtta.

2 Teori

Då uppsatsen syftar till att belysa pensionsreformens ekonomiska incitament till förlängt arbetskraftsdeltagande har följande ekonomiska mått utkristalliserats: pensionsförmögenhet, förmånsvärde, toppvärde och ersättningskvot. Valet mellan pension och ökat konsumtionsutrymme åskådliggörs i en nyttofunktionsmodell.

2.1 Pensionsförmögenhet

Grunden för de flesta mått på ekonomiska incitament för pensioneringsbeslut är den så kallade pensionsförmögenheten. Pensionsförmögenheten vid en viss tidpunkt utgörs av nuvärdet av de framtida förväntade inkomsterna från alla inbetalda pensionsavgifter (intjänade pensionsrätter). Pensionsförmögenheten påverkar arbetsmarknaden på två sätt. För det första ger en ökning av pensionsförmögenheten upphov till en inkomsteffekt, vilken medför att konsumtionen av fritid kommer att öka under antagandet att fritid är en normal vara. Allt annat lika innebär detta att en ökning av pensionsförmögenheten leder till att individen pensionerar sig tidigare än hon annars skulle ha gjort. För det andra medför en ökning av pensionsförmögenheten en substitutionseffekt, som kan leda till senare utträde från arbetsmarknaden (Palme & Svensson, 2002).

2.2 Förmånsvärde

Förmånsvärdet (*benefit accrual*) anger förändringen i pensionsförmögenheten om individen stannar ytterligare ett år på arbetsmarknaden. Förmånsvärdet är därmed ett mått på det ekonomiska incitamentet att fördröja pensioneringen ett år. Förmånsvärdet beaktar dock inte individens möjlighet att eventuellt göra en stor vinst några år i framtiden. Ett beslut grundat på förmånsvärdet kan därför betecknas som kortsiktigt (Palme & Svensson, 2002).

2.3 Toppvärde

Toppvärdet (*peak value*) mäter liksom förmånsvärdet förändringen i pensionsförmögenheten om individen stannar ytterligare ett år på arbetsmarknaden. Denna beräkning är dock mer långsiktig jämfört med förmånsvärdet eftersom den inte enbart tar hänsyn till det omedelbara tillskottet i pensionsförmögenheten av att arbeta ytterligare ett år utan även till tillskott längre fram i tiden (Palme & Svensson, 2002).

2.4 Ersättningskvot

Vid beräkning av förhållandet mellan pensionsutbetalning och slutlön fås en ersättningskvot. Denna ersättningskvot belyser hur individens standard förändras vid pensionering och åskådliggör ekonomiska incitament för ett fortsatt arbetskraftsdeltagande. En låg ersättningskvot innebär en standardsänkning, vilket givet en önskan om bibehållet konsumtionsutrymme ger incitament till fortsatt arbete (Riksförsäkringsverket, 1997).

$$\text{Ersättningskvot} = \frac{\text{pensionsutbetalning}}{\text{slutlön}}$$

Förhållandet mellan pensionsutbetalning och genomsnittlig lön mäter huruvida pensionsystemet är försäkringsmässigt. Ett försäkringsmässigt system innebär att pensionens storlek bestäms av summan av inbetalda avgifter och avgifternas förräntning samt förväntad livslängd.

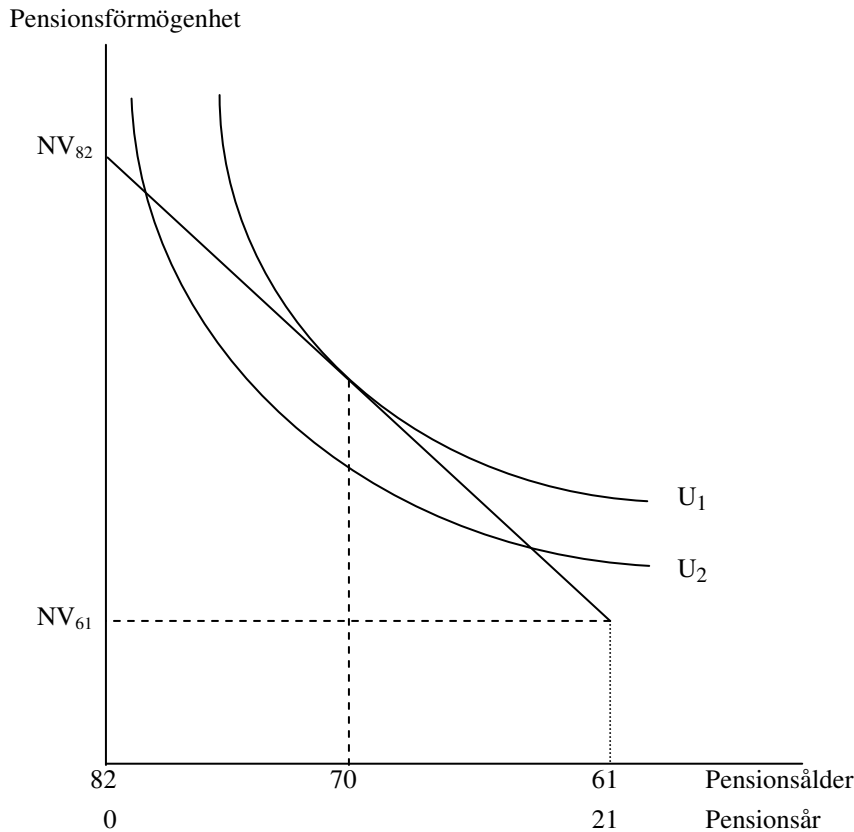
$$\text{Ersättningskvot} = \frac{\text{pensionsutbetalning}}{\text{genomsnittlig lön}}$$

2.5 Modell för pensionsbeslut

Individen antas väga fritid mot ett ökat konsumtionsutrymme. Valet mellan fritid och konsumtion utgår från individens preferenser. Modellen för pensionsbeslutet illustreras i figur 1 och åskådliggör individens beslut att gå i pension. Figuren visar hur en ökad fritid på grund av en tidigare lagd pensionering medför en minskad livsinkomst och därmed ett minskat konsumtionsutrymme. Modellen har valts för att belysa de ekonomiska incitamentens inverkan på arbetskraftsdeltagandet och används som underlag för att förstå hur individens preferenser styr valet av pensionering.

Budgetlinjen visar individens pensionsförmögenhet. Tidpunkten för pensionering beror på var individens indifferenskurva tangerar budgetlinjen, i denna punkt maximerar individen sin nytta. Individens preferenser av fritid beror bland annat på förändringar i hälsa och på arbetets krav, i figuren väljer individen att pensionera sig vid sjuttio års ålder (Borjas, 1996).

Figur 1 Modell för pensionsbeslutet

Källa: Borjas, 1996,

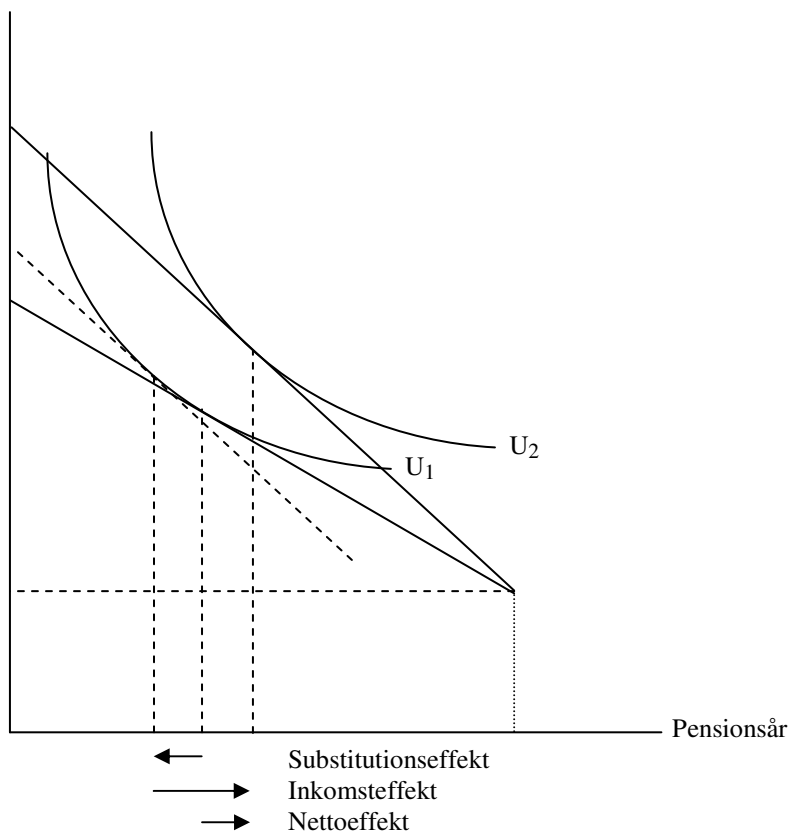
Anmärkning: Omarbetad version

Individens preferenser är beroende av individens tidspreferenser, återspeglade i hennes diskonteringsfaktor. Diskontering är den reducering som individen gör av framtida värden. En individ som ställs inför valet att få 100 kronor idag eller 200 kronor imorgon och väljer det tidigare har en hög diskonteringsfaktor, nuvärdet av 200 kronor imorgon är mindre än 100 kronor idag. En individ med en hög diskonteringsfaktor tenderar att främst relatera sitt handlande till nuet. Beslut som vid första anblick uppfattas som ekonomiskt irrationella kan ha sin grund i individens diskonteringsfaktor (Bergmark & Oscarsson, 1999).

Nedanstående modell visar hur en förändring i pensionsförmögenhet påverkar pensionsbeslutet. En förändrad pensionsförmögenhet ger en ny lutning på budgetlinjen. I figuren nedan växer pensionsförmögenheten på grund av en ökad lön. Denna förändring ger upphov till både en inkomsteffekt och en substitutionseffekt. Figurens substitutionseffekt innebär att alternativkostnaden för fritid (pensionsår) blir högre och därför senareläggs pensioneringen. Inkomsteffekten verkar i motsatt riktning och innebär att individen har råd till mer fritid, det vill säga fler pensionsår. Individens preferenser styr pensionsbeteendet och från teoretisk utgångspunkt är inte utfallet vad det gäller pensionsåldern givet. Utfallet måste därför mätas empiriskt. I figur 2 dominerar inkomsteffekten över substitutionseffekten och individen väljer att pensionera sig tidigare än före löneförändringen.

Figur 2 Förändrad pensionsförmögenhet

Pensionsförmögenhet

3. Det gamla och det nya pensionssystemet

3.1 Det gamla pensionssystemet

Det gamla pensionssystemet bestod av två delar, folkpension och allmän tilläggspension. Systemet var uppbyggt efter den så kallade inkomstbortfallsprincipen, vilket innebar att pensionsersättningen i stort skulle återspegla individens tidigare inkomst. Folkpensionen och den allmänna tilläggspensionen uppgick tillsammans till ungefär 65 procent av genomsnittet av löntagarens 15 bästa inkomstår (Ståhlberg, 2004). För att få full pension skulle man dessutom ha jobbat 30 år med pensionsgrundande inkomst. Det fanns dock inbyggda problem i det gamla pensionssystemet vilka ledde fram till ett nytt pensionssystem 1999.

Det första problemet med det gamla pensionssystemet var dess känslighet för demografiska förändringar. Den förändrade ålderssammansättningen som orsakades av låg nativitet och ökad livslängd gjorde försörjningsbördan stor för den yrkesarbetande delen av befolkningen eftersom färre behövde försörja fler pensionärer. Det gamla pensionssystemet var ett renodlat fördelningssystem, vilket innebar att pensionerna betalades av den samtida yrkesarbetande delen av befolkningen. I kombination med att pensionssystemet även var förmånsbestämt blev effekten av en åldrad befolkning speciellt påtaglig. Det gamla pensionssystemets design innebar att risken vid svag ekonomisk tillväxt låg på den yrkesarbetande delen av befolkningen. Var inte pensionsavgifterna tillräckligt stora för att uppfylla pensionsåtagandet täcktes underskottet via statsbudgeten. För att kunna garantera pensionsutbetalningarna vid låg ekonomisk tillväxt skulle därför ett ökat skattetryck ha krävts. Hög arbetslöshet tillsammans med stor andel sjukskrivna bidrar också till att öka försörjningsbördan för den yrkesarbetande delen av befolkningen (Bohlin & Gidehag, 2002).

Det andra problemet med det gamla systemet var den dåliga följsamheten mellan pensionerna och den ekonomiska tillväxten. Pensionen var värdesäkrad genom sin koppling till inflationsutvecklingen och det innebar att pensionärens köpkraft var oförändrad jämfört med köpkraften som yrkesaktiv. Det fanns dock ingen koppling till de yrkesarbetandes löneutveckling, vilket innebar att pensionsavgiften skulle behövt höjas vid svag ekonomisk tillväxt och kunnat sänkas vid stark ekonomisk tillväxt. Enligt Pensionsarbetsgruppens betänkande från 1994 skulle det krävas en real BNP-tillväxt på ungefär två procent för att hålla pensionsavgiften oförändrad i förhållande till den totala lönesumman. Mellan åren 1970 och 2000 var den reala BNP-tillväxten 1,63 procent per år (Bohlin & Gidehag, 2002).

Det tredje problemet var att det gamla pensionssystemets inkomstbortfallsprincip höll på att urvattnas. I det gamla systemet låg förmånstaket på 7,5 förhöjda prisbasbelopp och det innebar att taket enbart höjdes med konsumentprisindex. Detta innebar att många slog i taket när

deras reallöner steg. Eftersom pensionsavgifter över förmånstaket inte gav pensionspoäng försvagades kopplingen mellan erlagd avgift och utbetald pension. Pensionssystemet kom därför med tiden att alltmer fungera enbart som en grundtrygghetsmodell (Bohlin & Gidehag, 2002).

Det fjärde problemet och ett starkt skäl för reformen var pensionssystemets negativa effekter på arbetskraftsutbudet. Det är problematiskt om ett system som kräver att färre ska försörja fler samtidigt skapar dåliga incitament för fortsatt arbete. Efter 30 år på arbetsmarknaden fanns det ofta inget incitament till fortsatt arbete eftersom individen inte fick några nya pensionspoäng såvida den tillkommande årsinkomsten inte utgjorde ett av de 15 bästa inkomståren. Visserligen var det så att pensionsutbetalningen reducerades med 0,5 procent per månad för tidigarelagd pensionering före 65 års ålder och ökade med 0,7 procent per månad vid senarelagd pensionering fram till 70 år. Pensionen kunde tas ut mellan 60 och 70 års ålder. Tog man ut pensionen vid 60 års ålder innebar det att pensionsutbetalningen minskade med 30 procent ($0,5 \cdot 12 \cdot 5$) och tog man ut pensionen vid 70 års ålder innebar det att pensionsutbetalningarna ökade med 42 procent ($0,7 \cdot 12 \cdot 5$). Det ska dock observeras att utbetalningarna gjordes så att individens totala pensionsbelopp var densamma oavsett när pensionen började tas ut (Ståhlberg, 1995).

Det femte och sista skälet för ett nytt pensionssystem var att det fanns en omotiverad omfördelning mellan individer. Individer med kortare arbetsliv men med kraftig lönemässig utveckling premierades framför individer med långt arbetsliv men med svag löneutveckling. Trots lika stora inbetalningar fick den förra individen en bättre pension. Regeln om de 15 bästa inkomståren innebar att låginkomsttagarna fick betala mer för sin pension. Systemet var sålunda inte försäkringsmässigt, eftersom det hade svag koppling mellan avgift och förmån (Bohlin & Gidehag, 2002).

3.2 Det nya pensionssystemet

Den grundläggande idén med det allmänna pensionssystemet är att pensionen skall grundas på inkomster under hela yrkeslivet. Denna uppbyggnad syftar till att skapa incitament för människor att arbeta fler timmar per år och att tillbringa fler år i arbetslivet. Det innebär att det kanske enklaste sättet att höja sin pensionsförmögenhet är att arbeta fler år. Det allmänna pensionssystemet är avgiftsbaserat, vilket innebär att det är avgiften och inte förmånen som är fastställd. Därför ligger risken numera hos pensionärerna och inte hos arbetstagarna. Storleken på pensionen beror på de inbetalda pensionsavgifterna. Om inget annat anges är uppgifterna om det nya pensionssystemet hämtat från Försäkringskassans informationssida www.forsakringskassan.se.

Det nya pensionssystemet gäller fullt ut för alla som är födda 1954 eller senare medan de individer som är födda under perioden 1938-53 får en del av sin pension från det nya pensionssystemet och en del från det gamla pensionssystemet. Ju tidigare en individ är född, desto större andel utgör det gamla pensionssystemet. De som är födda 1937 eller tidigare omfattas inte av det nya pensionssystemet utan får hela sin pension via det gamla pensionssystemet. Detta illustreras i figur 3 nedan.

Figur 3 Andelen av det gamla respektive det nya pensionssystemet med avseende på födelseår

Källa: Försäkringskassan, 2005a

Pensionsavgiften motsvarar 18,5 procent av pensionsgrundande inkomst (PGI) och är uppdelad i avgift till inkomstpension respektive premiepension. Avgiften till inkomstpensionen går till ett fördelningssystem och används för att betala samma års pensionsutbetalningar medan den resterande delen av pensionsavgiften placeras på individens premiepensionskonto. Betalningen till pensionssystemet sker via en arbetsgivaravgift på 10,21 procent och en egenavgift på 7 procent. Även om det är arbetsgivaren som administrerar betalningen av både arbetsgivaravgiften och egenavgiften går det att argumentera för att hela bördan läggs på individens lön. Att avgiften till pensionssystemet normalt anges som 18,5 procent beror på att denna avgiftssats är i förhållande till PGI, medan avgiften som arbetsgivaren betalar är i förhållande till bruttoinkomsten. PGI fastställs genom att bruttoinkomsten minskas med egenavgiften. På så sätt går ekvationen ihop; 17,21 procent av bruttoinkomsten motsvarar 18,5 procent av PGI (inte exakt på kronan). Nedan följer ett exempel på hur betalningen till pensionssystemet går till.

$$\text{Bruttoinkomst} = 200\ 000\ \text{kr}$$

$$\text{Arbetsgivaravgift} = 0,1021 * 200\ 000\ \text{kr} = 20\ 420\ \text{kr}$$

$$\text{Egenavgift} = 0,07 * 200\ 000\ \text{kr} = 14\ 000\ \text{kr}$$

$$\text{Summa avgift} = 34\ 420\ \text{kr}$$

$$\text{PGI} = 0,93 * 200\ 000\ \text{kr} = 186\ 000\ \text{kr}$$

$$\text{Pensionsrätt} = 0,185 * 186\ 000\ \text{kr} = 34\ 410\ \text{kr}$$

Förmånstaket för PGI är 7,5 inkomstbasbelopp, vilket år 2005 innebar 324 750 kronor (PPM, 2005a), och det är enbart pensionsavgifter på inkomster under förmånstaket som ger pensionsrätt. Egenavgifter betalas inte på inkomster över förmånstaket. Arbetsgivaravgifter betalas på inkomster över förmånstaket men går till statsbudgeten och kan därför betraktas som en indirekt skatt. I det nya systemet är förmånstaket inkomstindexerat vilket betyder att det följer inkomstutvecklingen. Denna konstruktion innebär att färre individer går över förmånstaket och därmed speglar pensionen inkomstnivån bättre. Av pensionsavgiften går 16 procentenheter till ett fördelningssystem som grundas på ett generationskontrakt och som innebär att dagens pensioner finansieras av dagens löntagare och att framtidens pensioner förutses finansieras av framtidens löntagare. Resterande 2,5 procentenheter sätts in på ett individuellt premiepensionskonto. Den andel av pensionsavgiften som placeras på premiepensionskontot fonderas efter inkomsttagarens egna val. Dessa pengar betalas inte ut till dagens pensionärer utan sparas till den egna pensionen. Premiepensionens storlek beror på individens arbetsinkomst och fondernas avkastning. Eftersom premiepensionskontot förändras med valet av fond beror således avkastningen till viss del på individens riskaversion.

Alla beskattade inkomster, även sjukpenning, föräldrapenning och arbetslöshetsersättning är pensionsgrundande. Det finns också ett så kallat pensionsgrundande belopp som fungerar som underlag vid perioder med låg inkomst, såsom studier och värnplikt. Pensionsrätterna registreras på löntagarens inkomstpensionskonto och räknas upp med ett inkomstindex som baseras på löneutvecklingen i samhället. Detta medför att pensionernas värde stiger om det går bra för Sveriges ekonomi. Kopplingen till inkomstindexet betyder att pensionärernas köpkraft utvecklas i samma takt som löntagarnas. Att det allmänna pensionssystemet är inkomstindexerat och avgiftsbaserat gör pensionssystemet stabilt. Vid beräkningen av individens pensionsutbetalning delas inkomstpensionen med ett så kallat delningstal. Storleken på delningstalet bestäms av den prognostiserade återstående medellivslängden för individens kohort vid pensioneringstillfället och av normen, som är ett antagande om en årlig real tillväxt på 1,6 procent. Delningstalet blir lägre ju senare pensionen tas ut vilket innebär att pensionsutbetalningen blir större. Då individen har fått del av den framtida ekonomiska tillväxten i förskott kan inte inkomstpensionen indexeras med hela inkomstutvecklingen. Utgående pensioner indexeras därför varje år med ett så kallat följsamhetsindex vilket motsvarar förändringen i inkomstindex minus normen. Justeringen med normen beror på att lika mycket räknats individen till godo i det delningstal som har använts vid beräkningen av hennes inkomstpension (Försäkringskassan, 2005b). Följer den reala löneutvecklingen normen på 1,6 procent utvecklas pensionen i samma takt som inflationen. Är den reala lönetillväxten under 1,6 procent blir individen inte fullt ut kompenserad för prisutvecklingen och det innebär att pensionsutbetalningen blir lägre i reala termer. Det allmänna pensionssystemet är könsneutralt och därför har kvinnor och män samma delningstal. Eftersom kvinnor i genomsnitt lever längre än män får kvinnor generellt större pensionsförmån i förhållande till sina pensionsavgifter.

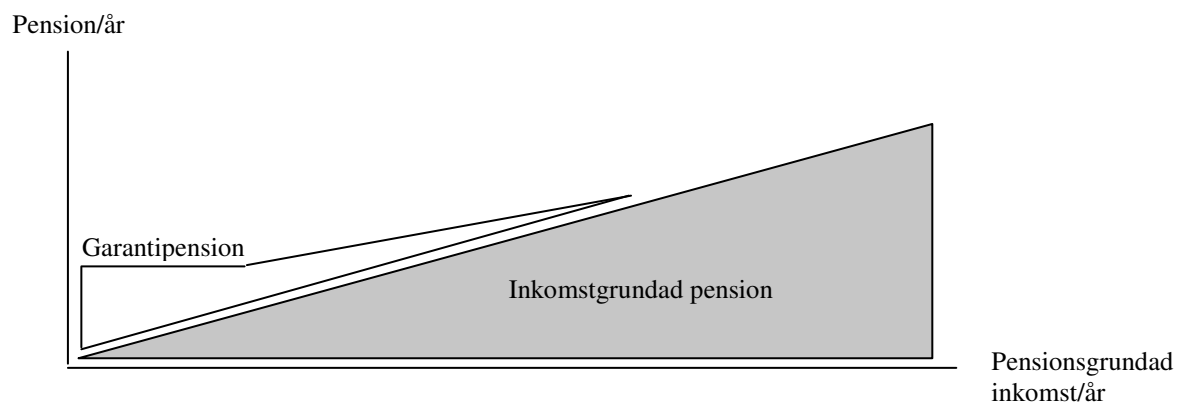
För de individer som har haft en låg eller ingen pensionsgrundande inkomst finns ett grundskydd som garanterar en viss lägsta nivå av pensionen.¹ Dagens garantipension motsvarar det gamla pensionssystemets folkpension och pensionstillskott. Garantipensionen finansieras med

¹ 2005 års lägsta garantipension är 6 238 kronor per månad för en gift individ och 6 993 kronor per månad för en ogift individ (PPM, 2005b).

skattemedel och fungerar som ett komplement för dem som haft låga eller inga inkomster alls under yrkeslivet. Denna del av pensionssystemet räknas inte upp med den reala löneutvecklingen utan enbart med inflationen. Därför kan värdet på garantipensionen försämrats i jämförelse med löntagarnas inkomst om den reala löneutvecklingen är hög. Garantipensionen kan tidigast tas ut vid 65 års ålder och för att garantipension skall betalas ut måste individen ha bott i Sverige i minst 3 år. Full garantipension kräver att individen har bott i Sverige i 40 år från och med året hon fyller 16 år till och med det året hon fyller 64 år.

Garantipensionen är inkomstprövad och fhas av mot stigande inkomstpension. Denna gradvisa avfasning gör att margineffekten i det nya pensionssystemet inte är lika stor som i det gamla pensionssystemet där margineffekten var 100 procent eftersom pensionstillskottet räknades av krona för krona mot ökad ATP. Hög margineffekt innebär att nettopensionsökningen blir liten i förhållande till inkomstökningen (Ståhlberg, 2004). Figur 4 visar hur garantipensionen avfasas i det nya pensionssystemet.

Figur 4 Gradvis utfasning av garantipensionen

Källa: Försäkringskassan, 2005

4 Kommunicerande kärnl

I detta kapitel ges en kort beskrivning av vilka utträdesvägar från arbetsmarknaden som en individ kan ta. Förutom ålderspensionen är arbetslöshetsförsäkringen och sjukförsäkringen två vanliga vägar till pension. År 2004 var 22,5 procent av ålderskategorin 60-64 år heltids-sjukskrivna.² Förklaringen till den relativt stora andelen sjukskrivna kan finnas i den stora skillnaden mellan att lämna arbetsmarknaden via arbetslöshetsförsäkring och sjukförsäkring eller via ålderspension. Genom att lämna arbetsmarknaden via arbetslöshetsförsäkringen eller via sjukförsäkringen behöver individen inte använda sin pensionsförmögenhet genom tidigt pensionsuttag. Faktum är att individens pensionsförmögenhet växer eftersom arbetslöshetsersättning och ersättning via sjukförsäkringen ger pensionsrätt. Detta gör att dessa två system fungerar som kommunicerande kärnl till pensionssystemet. En individ med sjukersättning har dessutom rätt till bostadstillägg.

4.1 Sjukförsäkring

Sjukpenning är 80 procent av lönen och är riktad till individer under 65 år. Den berättigade får sjukpenning så länge hon antas kunna komma tillbaka till arbetsmarknaden. Sjukpenning kan bytas till sjukersättning för individer mellan 30 och 64 år om deras arbetsförmåga är varaktigt nedsatt med minst en fjärdedel. Sjukersättning är oftast permanent men kan vara tidsbegränsad. Sjukersättning utbetalas dels som inkomstrelaterad ersättning dels som garanti-ersättning. Hel inkomstrelaterad sjukersättning uppgår till 64 procent av en antagandeinkomst.³ Garantnivån är 2,4 prisbasbelopp och är densamma för gifta som ogifta. Garanti-ersättningen minskas med den inkomstrelaterade sjukersättningen (Försäkringskassan, 2005c).

Det är förmågan att arbeta som avgör om en individ är berättigad till sjukpenning eller sjukersättning; att vara sjuk innebär inte per automatik att man inte kan arbeta. Individens arbetsförmåga bedöms först utifrån det ordinarie arbetet, sedan i förhållande till ett annat arbete arbetsgivaren kan erbjuda och slutligen mot hela arbetsmarknaden. För att betraktas som heltidssjukskriven måste individen vara helt oförmögen att arbeta (Försäkringskassan, 2005c). Skulle detta följas strikt skulle det inte finnas något ekonomiskt incitament att kalkylera kring eftersom personen inte kan arbeta.

² Statistiska centralbyråns arbetskraftundersökning och egna beräkningar, 2005.

³ Antagandeinkomsten är nuvärdet för genomsnittet av de tre högsta bruttoinkomsterna under en ramtid. Ramtiden är mellan 5 och 8 år beroende på åldern när försäkringsfallet inträffar.

4.2 Arbetslöshetsförsäkring

Arbetslöshetsersättningen är inkomstrelaterad och utgör 80 procent av tidigare inkomst. Under de första 100 dagarna utgör 730 kronor per dag den högsta ersättningen och under resterande tid går taket vid 680 kronor per dag. För att erhålla det högsta ersättningsbeloppet krävs en månadsinkomst på 20 075 kronor. Arbetslöshetsersättningens grundbelopp är på 320 kronor.⁴ Personer som är äldre än 65 år har inte rätt till arbetslöshetsersättning.

4.3 Bostadstillägg

Samhällets transfereringssystem påverkar individens incitament att stanna kvar på arbetsmarknaden. Bostadstillägg fungerar som ett tillägg till pensionen och 1994 fick ungefär 30 procent av ålderspensionärerna bostadstillägg (Palme och Svensson, 1999). Bostadstillägget spelar stor roll vid beslutet att gå i pension och när bostadstillägget tas med i beräkningen synliggörs en dold skatt på fortsatt arbete. Bostadstillägget är inkomstprövat, vilket innebär att inkomsten påverkar bostadstilläggets storlek. Som ålderspensionär har man inte rätt till bostadstillägg före 65 års ålder (Försäkringskassan, 2005b). Bostadstillägget syftar till att skapa en mer jämställd fördelning vilket står i konflikt med ett försäkringsmässigt rättvist system. I ett försäkringsmässigt rättvist pensionssystem uppvägs avgiften till systemet av en exakt lika stor ökning av pensionsförmögenhetens nuvärde. Om ökningen av pensionsförmögenhetens nuvärde är mindre än avgiften kan detta ses som en skatt på arbete och om ökningen av pensionsförmögenhetens nuvärde är större än avgiften kan detta ses som en subvention på arbete. Eftersom individen riskerar att förlora sitt bostadstillägg vid fortsatt arbete kan bostadstillägget ses som en dold skatt (Palme och Svensson, 1999). Detta innebär att individens nettopensionsökning blir liten i förhållande till den ytterligare avgift hon betalar. Bostadstillägget har därför en negativ effekt på förlängt arbetskraftsdeltagande. Det extra tillskottet till pensionen innebär en inkomsteffekt som ger individen möjlighet att ”köpa” fler pensionsår.

4.4 Avtalspension och privat pensionssparande

Avtalspensionen fungerar som ett komplement till den allmänna pensionen och kommer att spela en allt större roll för individers pension, särskilt för högavlönade. Avtalspensionen bygger på kollektivavtal mellan fackföreningar och arbetsgivare och omfattar 90 procent av alla löntagare (Försäkringskassan, 2005d). Speciellt viktigt är avtalspensionen för individer med inkomster över förmånstaket eftersom dessa inkomster ger pensionsrätt i avtalen.

Avtalspensionen kan antingen vara premiebestämd eller förmånsbestämd. Den senare formen av avtalspension innebär att de anställda är garanterade en viss procent av slutlönen. Arbetsgivaren betalar in en premie som skall vara tillräckligt stor för att ge individerna den utlovade pensionen. Merparten får cirka 10 procent av sin slutlön i förmånsbestämd avtalspension.

⁴ Uppgifterna avser genomgående 2005 års belopp (Försäkringskassan, 2005).

Förmånsbestämd pension kompletteras ofta med en premiebestämd del där individen själv väljer vilket försäkringsbolag som skall förvalta pengarna. Storleken på avtalspensionen beror på individens lön, på val av placering, på hur många år pensionsavgiften betalas in och på under hur många år pensionen tas ut (PPM, 2005c). Det finns många olika varianter av avtalspension och många löntagare har dessutom ett privat pensionssparande, detta ligger dock utanför uppsatsens ram. Uppsatsen har, som vi tidigare nämnt, inte för avsikt att belysa alla faktorer som påverkar individens pensionsbeslut utan behandlar enbart individens beslut utifrån det allmänna pensionssystemet.

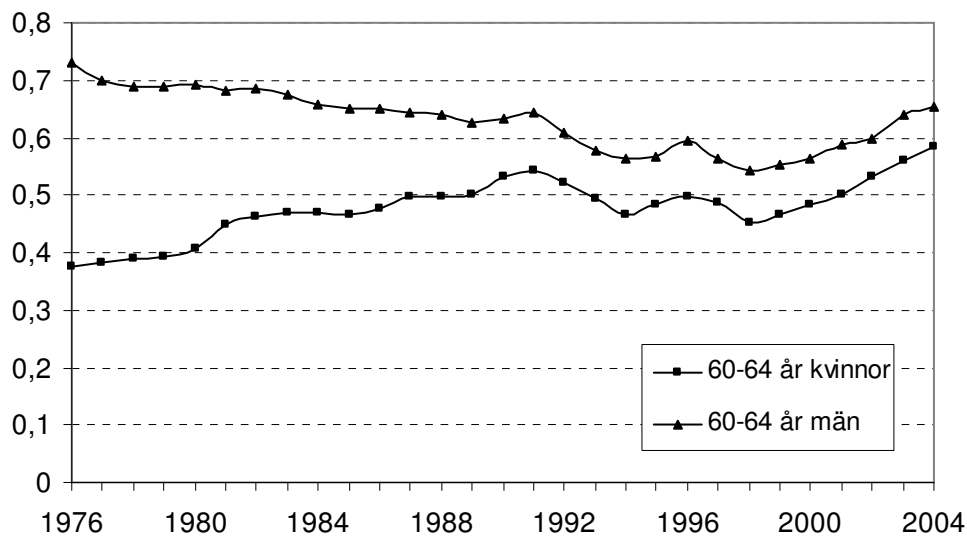
5 Empiri

Detta kapitel utgör uppsatsens empiriska del och visar hur arbetskraftsdeltagandet har förändrats i syfte att ge förståelse till 1999 års pensionsreform. Dagens industriländer har sedan 1960-talet upplevt en markant nedgång i arbetskraftsdeltagandet för män i ålders-kategorin 60-64. Nederländerna har upplevt den mest extrema nedgången för ålderskategorin med en minskning från 80 procent till 20 procent mellan 1960 och 1995. Den nedgång Sverige upplevt är i internationell jämförelse ganska modest. Den utveckling industriländerna genomgått är paradoxal med tanke på att hälsan har förbättrats och livslängden ökat. Antagligen har även arbetsmiljön förbättrats den sista tiden. Den kraftigt ökade inkomsten i industriländerna sedan 1960 är en tänkbar förklaring till den dramatiska nedgången i arbetskraftsdeltagandet. Om fritid är en normal vara vill man konsumera mera av denna vara då inkomsten ökar och detta resulterar i att pensionsåldern sjunker. Detta kan vara en del av förklaringen men eftersom industriländerna inte sett motsvarande minskning i arbetstid bland yngre arbetsdeltagare är förklaringen inte den enda (Palme & Svensson, 2002).

Den svenska arbetskraftsutvecklingen för män och kvinnor skiljer sig åt. Sedan 1964 har mäns arbetskraftsdeltagande haft en nedåtgående trend och för åldersgruppen 60-64 år har trenden varit kraftigast. Arbetskraftsdeltagandet minskade för denna åldersgrupp från 85 procent 1964 till 60 procent 1996. Kvinnors arbetskraftsdeltagande har under samma period haft en uppåtgående trend. Arbetskraftsdeltagandet för kvinnor i åldersgruppen 60-64 år ökade från 35 procent till 45 procent. Kvinnors arbetskraftsdeltagande påverkas av två motverkande faktorer, dels kohorteffekten, dels periodeffekten. Kohorteffekten beror på att kvinnor från yngre kohorter i allmänhet har ett högre arbetskraftsdeltagande. Periodeffekten innebär att kvinnors, liksom mäns, förändrade attityder vad gäller att arbeta på äldre dagar resulterat i att arbetsmarknadsutträdet skett i allt yngre ålder (Palme och Svensson, 2002). Figur 5 visar utvecklingen för mäns respektive kvinnors arbetskraftsdeltagande i åldern 60-64 år mellan 1976 och 2004. En intressant iakttagelse är att den nedåtgående trenden för mäns arbetskraftsdeltagande bröts 1998 och 2004 låg deras andel på samma nivå som 1986. Mäns och kvinnors arbetskraftsdeltagande har i princip stigit i samma grad sedan 1998.

I figur 6 åskådliggörs det gemensamma arbetskraftsdeltagandet för män och kvinnor; figuren visar att arbetskraftsdeltagandet är högre 2004 än 1976. Kohorteffekten är troligtvis den största faktorn bakom den positiva utvecklingen.

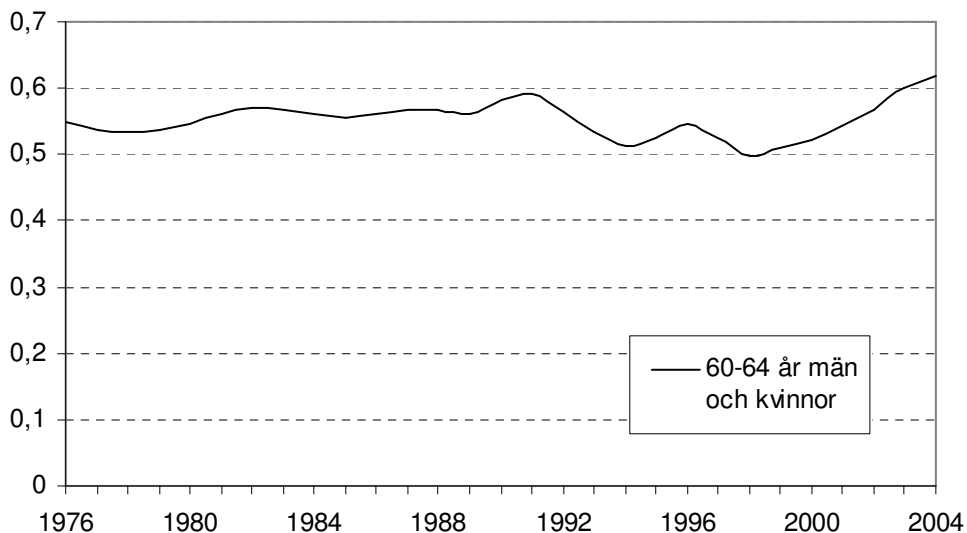
Figur 5 Andel i arbetskraften i åldern 60-64 år för män respektive kvinnor under perioden 1976-2004

Källa: Statistiska centralbyråns (2005) arbetskraftsundersökning

Anmärkning: Egna beräkningar

Figur 6 Andel i arbetskraften i åldern 60-64 år för män och kvinnor under perioden 1976-2004

Källa: Statistiska centralbyråns (2005) arbetskraftsundersökning

Anmärkning: Egna beräkningar

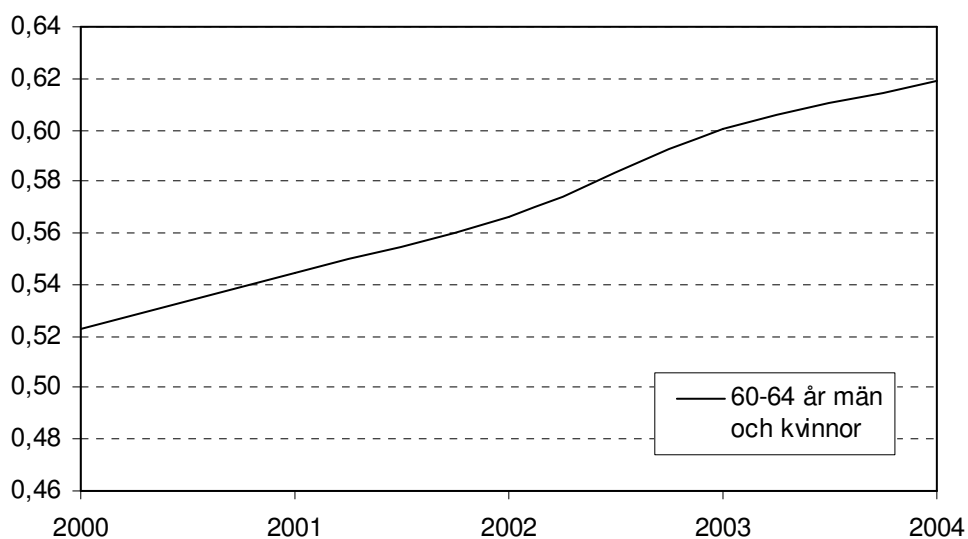
Ekonomiska incitament antas påverka arbetsmarknadsbeteendet och det nya pensionssystemet ger starka drivkrafter till fördröjd pensionering. Figur 7 visar att arbetskraftsdeltagandet bland de äldre har ökat sedan det nya pensionssystemet introducerades 1999. Andelen individer mellan 60-64 år som är i arbetskraften har stigit med ungefär 10 procentenheter sedan 2000. Det paradoxala med denna utveckling är att dessa individer bara har en liten del av sin totala

pension från det nya pensionssystemet och därför ökar de förmodligen inte sin pension nämnvärt vid ett förlängt arbetskraftsdeltagande.

En tänkbar förklaring är att det nya pensionssystemet har en ganska komplicerad uppbyggnad, vilket betyder att det krävs mycket av individen för att hon skall förstå systemet. I det gamla pensionssystemet visste individen vilken pension hon skulle få medan pensionen i dagens system är mer oviss. Äldre människor kan förledas av den allmänna debatten till att tro att även deras pension är starkt beroende av ett förlängt arbetsdeltagande. Detta beror i så fall på att de inte är införstådda med hur avfasningen mellan det gamla och det nya pensionssystemet fungerar. Många av dagens äldre har utifrån detta resonemang en ogrundad oro för sin pension.

Kohorteffekten, snarare än effekten av det nya pensionssystemet, är troligtvis den största faktorn bakom den positiva utvecklingen i figur 7. Kohorteffekten beror på att 40-talisterna är mer utbildade och har mindre fysiskt krävande arbeten än tidigare kohorter vilket möjliggör ett förlängt arbetskraftsdeltagande. Kohorten hade dessutom redan i tidig ålder ett högre arbetskraftsdeltagande än vad tidigare kohorter haft och därför är det naturligt att denna kohort även har ett högre arbetskraftsdeltagande i senare ålder (Nygren, 2005).

Figur 7 Andel i arbetskraften i åldern 60-64 år under perioden 2000-2004

Källa: Statistiska centralbyråns (2005) arbetskraftsundersökning

Anmärkning: Egna beräkningar

6 Uppsatsens typindivider

6.1 Antaganden för typfallsberäkningarna

Syftet med typfallsberäkningarna är att illustrera det nya pensionssystemets effekt på pensionsbeslutet. För att belysa de ekonomiska incitamenten till fördröjd pensionering har vi i uppsatsen valt att utgå från tre typindivider med avseende på inkomstnivå, pensionsålder och ålder vid arbetsmarknadsinträde. Avsnittet belyser enbart de ekonomiska incitament som kan finnas i det allmänna pensionssystemet. Ytterligare faktorer som kan tänkas påverka individens val som exempelvis påverkan från andra socialförsäkringssystem, avtalspensioner, privata pensionsförsäkringar eller skatteeffekter finns sålunda inte med i beräkningarna. Kapitlet är inspirerat av Försäkringskassans publikation *Flexibel pensionsålder* (Försäkringskassan, 2001).

6.1.1 Typindivider

Det nya pensionssystemet tar hänsyn till hela livsinkomsten och ju fler år individen arbetar desto större blir pensionen. Pensionssystemets konstruktion innefattar ett förmånstak på 7,5 inkomstbasbelopp. Uppsatsen vill visa effekten av förmånstaket och garantipensionen och därför har de tre typindividerna, födda 1987, tilldelats olika inkomstnivåer, vilket redovisas i tabell 1. Låginkomsttagaren har låg livsinkomst under arbetslivet, vilket kan bero på att individen arbetat deltid eller få år. För enkelhetens skull tar vi inte hänsyn till varför låginkomsttagaren har låg livsinkomst utan ger individen en låg årslön. Mellaninkomsttagaren ges en ingångslön som antas utvecklas så att den ligger under förmånstaket och över garantipensionsgolvet, medan höginkomsttagaren ges en ingångslön som antas resultera i en årslön som någon gång under arbetslivet överstiger 7,5 inkomstbasbelopp.

Tabell 1 Ingångslön för typindividerna

<i>Ingångslön</i>		
<i>Låginkomsttagaren</i>	<i>Mellaninkomsttagaren</i>	<i>Höginkomsttagaren</i>
100 000 kr	180 000 kr	300 000 kr

Individens arbetsinträde har betydelse för den totala livsinkomsten och därmed även för pensionsförmögenheten. I uppsatsens modell har alla typindivider gymnasial utbildning och mellaninkomsttagaren och höginkomsttagaren har dessutom någon eftergymnasial utbildning.

Dessa antaganden förklarar valet av tidpunkten för typindividernas arbetsinträde, vilket redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Inträde på arbetsmarknaden för typindividerna

<i>Inträde på arbetsmarknaden</i>		
<i>Låginkomsttagaren</i>	<i>Mellaninkomsttagaren</i>	<i>Höginkomsttagaren</i>
19 år	21 år	25 år

6.1.2 Tillväxt, avkastning och inflation

Inkomstpensionskontot värdesäkras genom att pensionsrätten räknas upp med ett inkomst-index. Uppsatsens modell bygger på ett antagande om den framtida ekonomiska tillväxten, vilket gör resultatet osäkert. Ett kvalificerat antagande för den framtida reala ekonomiska tillväxten är att den följer normen, det vill säga 1,6 procent. I beräkningarna antas ett samhälle utan inflation vilket resulterar i ett fast penningvärde.

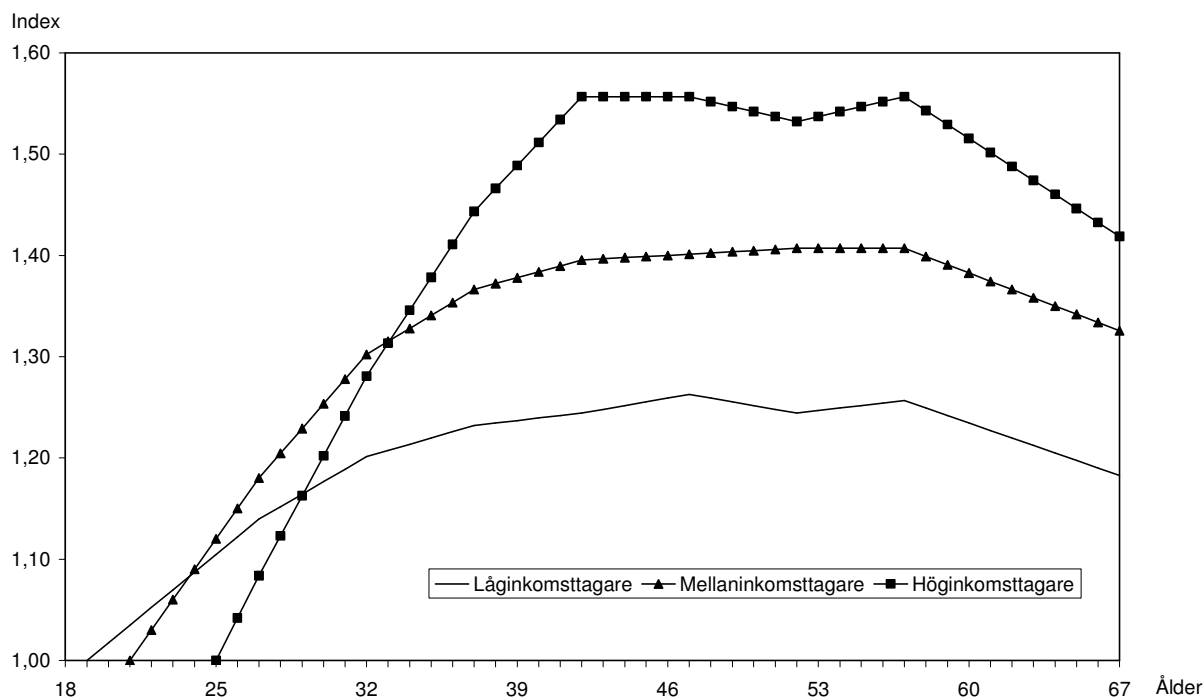
Vi antar en avkastningsnivå för premiepensionskontot på 4 procent. Det kan tyckas lågt då den svenska börsen har utvecklats med 8,4 procent per år mellan 1951 och 1995 (Finansdepartementet, 1997). Premiepensionskontot behöver dock inte enbart bestå av fonder utan kan även innehålla räntebärande papper med lägre risk och avkastning.

6.1.3 Löneutveckling och karriärprofiler

Lönerna följer inte strikt den allmänna tillväxten och därför har uppsatsen konstruerade karriärprofiler för typindividerna. Som underlag för de approximativa profilerna har vi använt statistik från SCB för genomsnittlig lön efter utbildning och åldersgrupp. Låginkomsttagarens karriärutveckling följer löneutvecklingen för individer med förgymnasial utbildning, mellaninkomsttagarens karriärutveckling följer den genomsnittliga löneutvecklingen för samtliga utbildningsnivåer och höginkomsttagarens karriärutveckling följer löneutvecklingen för individer med minst treårig eftergymnasial utbildning. För uträkningen antas åldersgruppens genomsnittliga lön utgöra lönen för gruppens medianinkomsttagare. Därefter används linjär interpolering⁵ för att räkna ut lönen för varje ålder. Utanför känt intervall antas samma linjära löneutveckling som för närliggande interpolering. I figur 8 visas hur ingångslönen utvecklas med åldern för respektive typindivid.

⁵ Interpolation är att räkna ut och lägga till värden mellan ett antal kända värden.

Figur 8 Karriärprofiler för typindividerna

Källa: Statistiska centralbyrån, 2004

Anmärkning: Egna beräkningar

6.1.4 Antaganden och begränsningar

Analysens huvudsyfte är att belysa ekonomiska konsekvenser av fördröjd pensionering och inte eventuella skillnader mellan kvinnor och män eller mellan gifta och ogifta. Civilståndet har betydelse vid beräkningen av garantipensionen och i uppsatsen antas samtliga typindivider vara gifta. Uppsatsen bortser från pensionsrätter som erhålls vid studier och vid arbete under studietid. Uppsatsen bortser även ifrån arvsvinstfaktorn och förvaltningskostnaderna. Dessa faktorer är relativt små och verkar dessutom i motsatt riktning vilket gör problemet obetydligt. I det allmänna pensionssystemet ger barnår och pliktjänstgöring pensionsrätt, men typindividerna antas inte ha några barn eller ha gjort militärtjänstgöring. Premiepensionen och inkomstpensionen beräknas efter olika delningstal, men uppsatsmodellen använder Försäkringskassans prognostiserade delningstal för både inkomstpensionen och premiepensionen. Vi anser att denna approximation inte kommer att påverka resultatet nämnvärt. Uppsatsen tar ingen hänsyn till om inkomstnivåerna är ett resultat av deltidsarbete eller heltidsarbete. I våra beräkningar antas individen arbeta fram till pensioneringen och vid pensionering antas hon ta ut full inkomstpension och premiepension. Uppsatsen tar sålunda inte hänsyn till möjligheten att ta ut en flexibel pension. För att erhålla full garantipension måste individen ha bott i Sverige i 40 år vilket antas vara fallet för låginkomsttagaren.

6.1.5 Sammanfattning av typfall

Sammanfattningsvis gör vi i uppsatsen i stora drag följande antaganden:

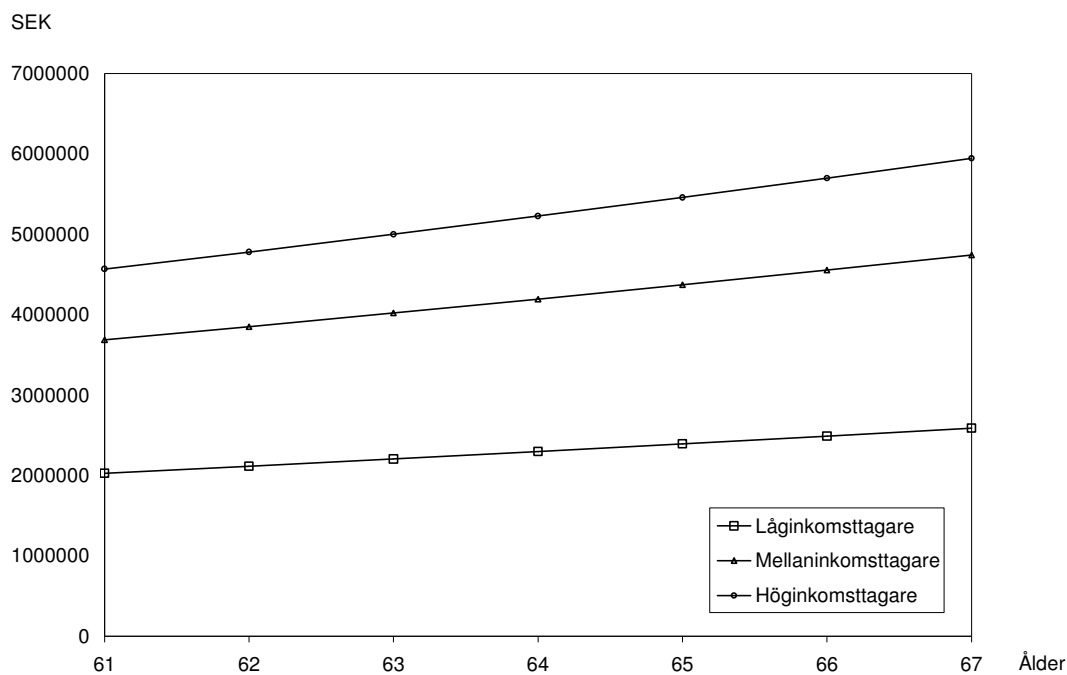
Födelseår	1987
Kön	–
Civilstånd	gift
Barn	–
Plikttjänstgöring	–
Ingångslön för låginkomsttagaren	100 000 kr
Ingångslön för mellaninkomsttagaren	180 000 kr
Ingångslön för höginkomsttagaren	300 000 kr
Låginkomsttagarens arbetsmarknadsinträde	19 år
Mellaninkomsttagarens arbetsmarknadsinträde	21 år
Höginkomsttagarens arbetsmarknadsinträde	25 år
Låginkomsttagarens karriärprofil	långsam utveckling
Mellaninkomst karriärprofil	medelutveckling
Höginkomst karriärprofil	snabb utveckling
Allmän reallöneökning	1,6 procent
Avkastning premiepension	4 procent
Inflationstakt	0 procent

7 Analys

7.1 Pensionsförmögenhet

I uppsatsen beräknas pensionsförmögenheten genom att alla inbetalda pensionsavgifter och dessas förräntning summeras. Inkomstpensionen grundas på inbetalningar till fördelnings-systemet och den allmänna reala lönetillväxten medan premiepensionen beror på avgiften till premiepensionskontot och dess avkastning. Det råder ett tydligt samband mellan inbetalningar till pensionssystemet och pensionens storlek, vilket visar att dagens pensionssystem är ett försäkringsmässigt system. Figur 9 visar att höginkomsttagaren får en stor pensionsförmögenhet och att den utvecklas bättre i absoluta termer än för de övriga typindividerna.

Figur 9 Pensionsförmögenhetens utveckling

7.1.1 Förmånsvärde (*benefit accrual*)

Förmånsvärdet återspeglar den absoluta förändringen i pensionsförmögenhet om individen stannar ytterligare ett år på arbetsmarknaden. I tabell 3 visas förändringarna i pensionsförmögenhet för ytterligare ett års arbete. Förändringen i pensionsförmögenhet är positiv och ökar för alla typindividerna.

Tabell 3 Förändring i pensionsförmögenhet

<i>Förändring i pensionsförmögenhet (kronor)</i>			
<i>Ålder</i>	<i>Låginkomsttagare</i>	<i>Mellaninkomsttagare</i>	<i>Höginkomsttagare</i>
61	87 205	164 110	212 487
62	89 588	168 601	219 015
63	92 036	173 213	225 735
64	94 550	177 948	232 650
65	97 132	182 811	239 768
66	99 784	187 805	247 095
67	102 508	192 934	254 637

7.1.2 Toppvärde (*peak value*)

I det gamla systemet fanns det en möjlighet till ett framtida toppvärde då pensionsutbetalningen endast skulle stiga om de nästkommande åren innebar en högre lön än de nuvarande 15 bästa åren. Denna effekt finns inte i det nya systemet eftersom pensionen grundas på livsinkomsten, vilket medför att toppvärdet vid fortsatt arbete hela tiden ligger längre fram.

7.1.3 Förändringsgrad (*accrual rate*)

Tabell 4 belyser den procentuella förändringen av pensionsförmögenheten. Den årliga förändringsgraden beror på vilken pensionsrätt individen får av ännu ett års arbete och på storleken på hennes pensionsförmögenhet. Skillnaden i förändringsgrad är liten mellan typindividerna, vilket betyder att deras pensionsförmögenhet utvecklas i ungefär samma takt. Låginkomsttagarens förändringsgrad är lägst, eftersom hennes pensionsförmögenhet har förräntats under lång tid samtidigt som hennes flacka karriärprofil resulterat i en dålig slutlön. Till följd av ett senare arbetsmarknadsinträde och en bättre slutlön har mellaninkomsttagaren en något högre förändringsgrad än vad låginkomsttagaren har. Av samma anledning har höginkomsttagaren högst förändringsgrad. Höginkomsttagarens förändringsgrad borde påverkas av förmånstaket, men det visar sig att förändringsgraden endast ändras marginellt vid en situation utan förmånstak. Detta beror på att förmånstaket orsakar två motverkande effekter på

förändringsgraden. Dels medför förmånstaket att endast arbetsgivaravgifter under taket ger pensionsrätt vilket påverkar förändringsgraden negativt. Dels medför förmånstaket att höginkomsttagarens pensionsförmögenhet blir mindre vilket påverkar förändringsgraden positivt.

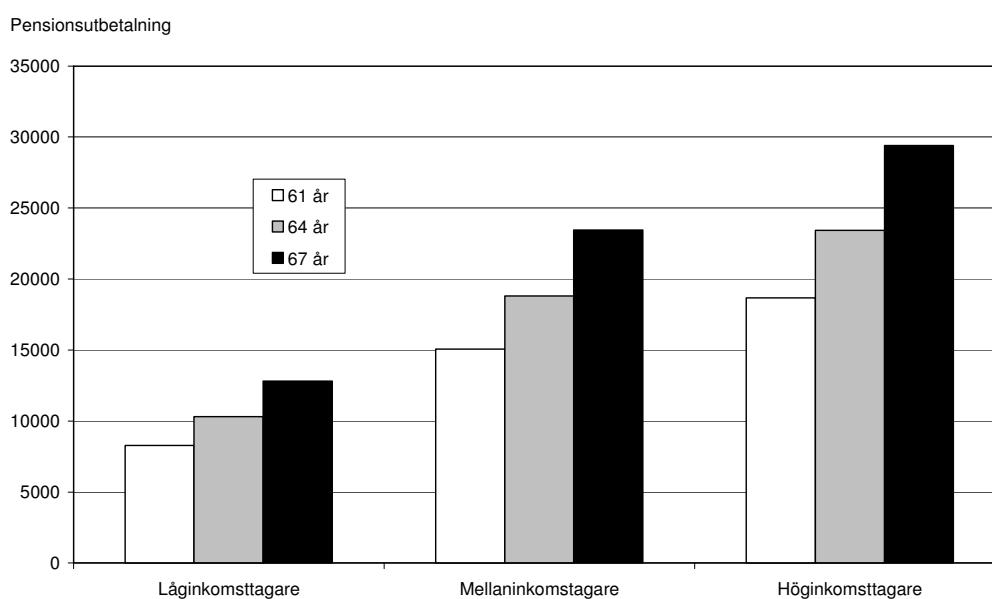
Tabell 4 Pensionsförmögenhetens förändringsgrad

Ålder	Årlig förändring i pensionsförmögenhet (procent)			Förändring i pensionsförmögenhet (index)		
	Låginkomsttagare	Mellaninkomsttagare	Höginkomsttagare	Låginkomsttagare	Mellaninkomsttagare	Höginkomsttagare
61	4,4	4,6	4,8	1,000	1,000	1,000
62	4,4	4,5	4,7	1,043	1,045	1,047
63	4,3	4,4	4,7	1,087	1,090	1,094
64	4,2	4,4	4,6	1,133	1,137	1,144
65	4,2	4,3	4,5	1,179	1,185	1,195
66	4,1	4,2	4,5	1,227	1,235	1,247
67	4,1	4,2	4,4	1,276	1,286	1,301

7.1.4 Pensionsutbetalning

Figuren 10 åskådliggör pensionsutbetalningens utveckling i absoluta belopp för typ-individerna vid olika tidpunkter för arbetsmarknadsutträdet. Det är tydligt att pensionsutbetalningen ökar med en fördröjd pensionering, vilket innebär att det nya pensionssystemet ger stora ekonomiska incitament till ett fördröjt arbetsmarknadsutträde.

Figur 10 Pensionsutbetalning vid olika åldrar

Pensionsutbetalningens ökning vid förlängt arbetsdeltagande är ungefär densamma för samtliga inkomstagare vilket tabell 5 visar. Detta innebär sålunda att typindividernas standard ökar i samma grad relativt standarden vid tidig pensionering.

Tabell 5 Pensionsutbetalningens relativa ökning

<i>Pensionsutbetalningens relativa ökning (index 61 år = 1,000)</i>			
<i>Ålder</i>	<i>Låginkomstagare</i>	<i>Mellaninkomstagare</i>	<i>Höginkomstagare</i>
61	1,000	1,000	1,000
62	1,075	1,076	1,078
63	1,155	1,158	1,163
64	1,243	1,248	1,255
65	1,330	1,337	1,347
66	1,432	1,442	1,456
67	1,544	1,556	1,575

Premiepensionen är den del av pensionen som individen själv kan påverka genom att välja fondplacering. Avkastningen på valda fonder kommer att påverka värdet på premiepensionskontot. Individens val av fonder kommer att skilja sig åt vilket innebär att individer med samma inkomster över livscykeln kan få olika pension. Nedan följer en känslighetsanalys för pensionsutbetalningen med avseende på premiepensionskontots avkastning; avkastningen sätts till fyra och åtta procent. Tabell 6 visar typindividernas totala månadsutbetalning och av tabellen framgår att fondernas avkastning har stor betydelse för pensionsutbetalningen. Pensionsutbetalningarna fördelas jämnt över prognostiserad återstående livslängd. Genom ett förlängt arbetskraftsdeltagande kan individen höja sin annuitetsutbetalning.

Tabell 6 Total pensionsutbetalning per månad med varierad premiepensionsavkastning

<i>Total pensionsutbetalning (kronor)</i>						
	<i>Låginkomstagare</i>		<i>Mellaninkomstagare</i>		<i>Höginkomstagare</i>	
	<i>Premiepensionsavkastning</i>					
<i>Ålder</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>
61	8 287	11 222	15 067	19 714	18 668	23 516
62	8 906	12 242	16 215	21 512	20 129	25 674
63	9 573	13 366	17 454	23 490	21 709	28 050
64	10 300	14 615	18 804	25 686	23 435	30 687
65	11 021	15 900	20 144	27 943	25 155	33 399
66	11 869	17 421	21 720	30 613	27 177	36 605
67	12 799	19 124	23 448	33 598	29 399	40 189

Inbetalningen till premiepensionskontot utgör endast 13,5 procent (2,5/18,5) av den totala pensionsinbetalningen men med en god avkastning kan premiepensionen bli en stor del av individens allmänna pension. Detta visas i tabell 7.

Tabell 7. Premiépensionens andel av den totala pensionen.

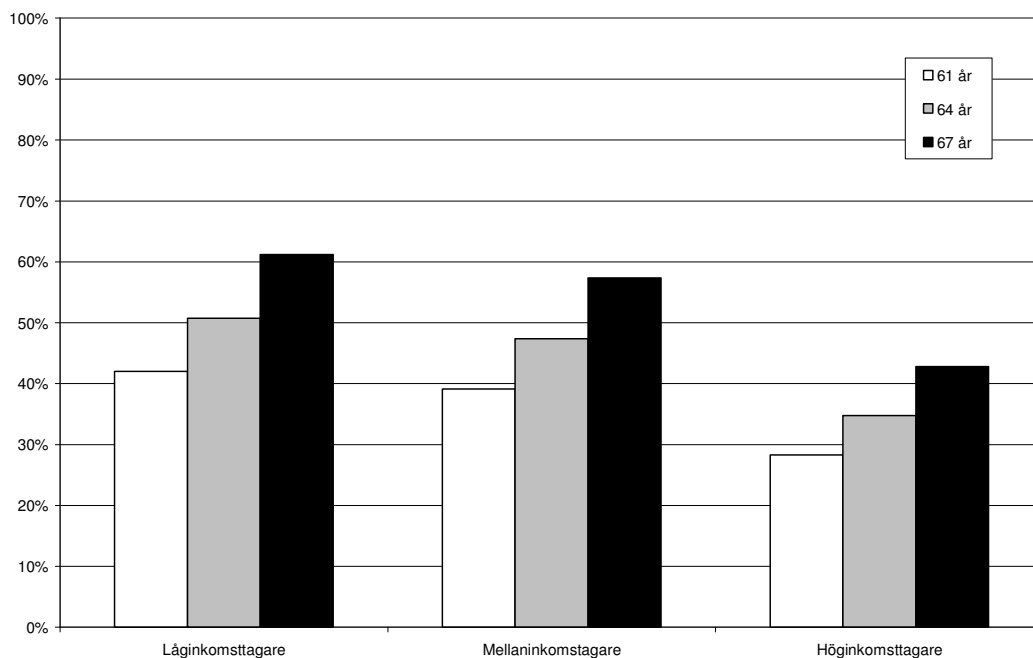
<i>Premiepensionens andel av den totala allmänna pensionen</i>						
	<i>Låginkomsttagare</i>		<i>Mellaninkomsttagare</i>		<i>Höginkomsttagare</i>	
	<i>Premiepensionsavkastning</i>					
<i>Ålder</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>	<i>4 %</i>	<i>8 %</i>
61	0,21	0,41	0,20	0,39	0,20	0,36
67	0,22	0,48	0,22	0,45	0,21	0,42

7.2 Ersättningskvot

7.2.1 Pensionsutbetalning i förhållande till slutlön

Ett intressant mått är pensionens ersättningskvot med avseende på slutlön. Denna ersättningskvot anger ekonomiska incitament att stanna kvar i arbetslivet. Det som bestämmer ersättningskvoten är dels pensionsförmögenheten och dels slutlönen. Figur 11 visar att ersättningskvoten är högst för låginkomsttagaren och lägst för höginkomsttagaren. En förklaring till låginkomsttagarens höga ersättningskvot är att arbetsmarknadsinträdet sker i tidig ålder, vilket innebär att hennes pensionsförmögenhet förräntas under längre tid än höginkomsttagarens. En annan förklaring är låginkomsttagarens låga slutlön, vilken beror på en flack löneprofil. Höginkomsttagarens låga ersättningskvot med avseende på slutlönen beror till stor del på att förmånstaket reducerar individens pensionsförmögenhet. Figuren visar att alla typfallsindivider har ett ekonomiskt incitament att arbeta vidare eftersom ersättningskvoten stiger vid fördröjd pensionering. Förklaringen är att pensionsförmögenheten stiger med individens inbetalningar till pensionssystemet, samtidigt som individens period med pensionsutbetalning minskar. Huruvida de ekonomiska incitamenten för uppskjuten pensionering är tillräckliga beror på individens preferenser (se avdelning 2.5).

Figur 11 Ersättningskvot med avseende på pensionsutbetalning i förhållande till slutlön

Kvoten mellan pensionsutbetalning och slutlön speglar förändringen i standard på grund av pensionering. Trots att höginkomsttagarens pension och pensionsökning är större än låginkomsttagarens i absoluta termer drabbas höginkomsttagaren av en kraftigare standard-sänkning. Givet önskan om bibehållet konsumtionsutrymme har höginkomsttagaren därför ett större incitament att arbeta vidare än vad låginkomsttagaren har. Incitamentet nyanseras av att höginkomsttagarens inkomster ovanför taket täcks av hennes avtalspension.

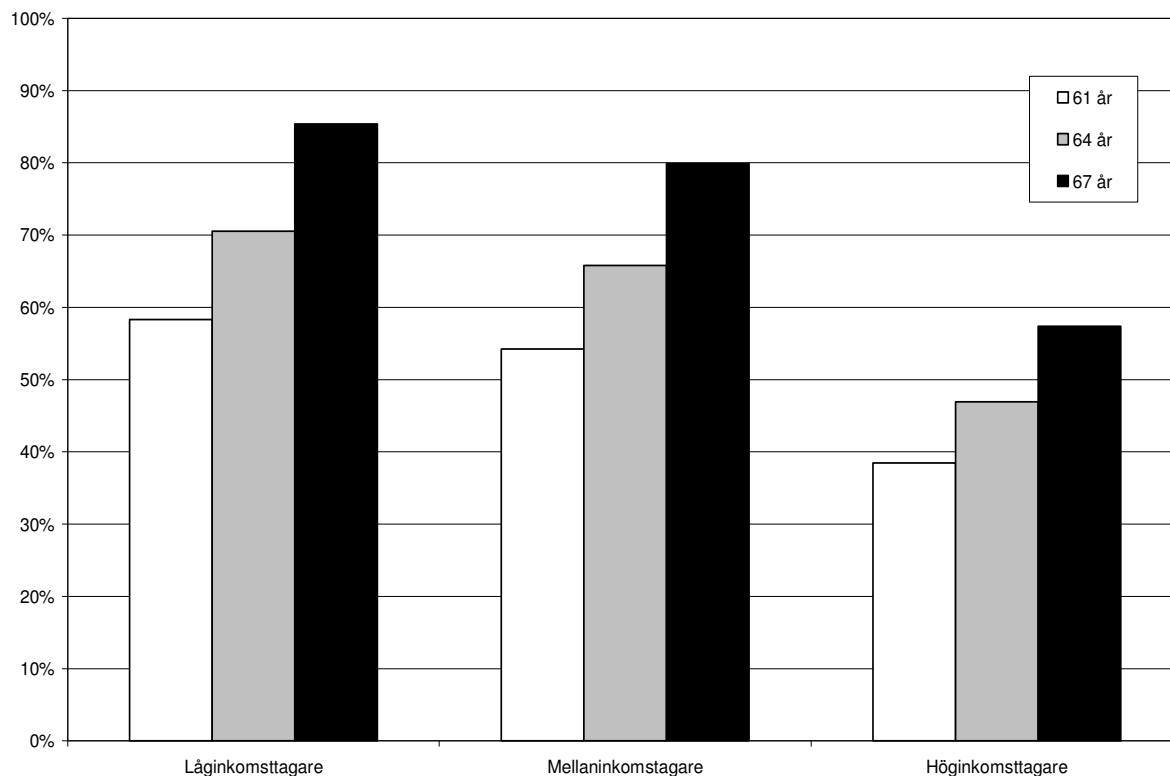
7.2.2 Pensionsutbetalning i förhållande till genomsnittlig lön

För att se om pensionssystemet är försäkringsmässigt beräknas ersättningskvoten med avseende på den genomsnittliga lönen. I ett helt försäkringsmässigt pensionssystem skulle individernas ersättningskvot för respektive ålder vara lika, givet att tidsprofilen är densamma. Figur 12 visar att höginkomsttagaren får minst kompensation i förhållande till sin genomsnittliga lön vilket främst är en effekt av förmånstaket. Individerna betalar lika stor andel av sin lön i pensionsavgift, men däremot erhåller höginkomsttagaren inte pensionsrätt för den arbetsgivaravgift som betalas in över förmånstaket. De arbetsgivaravgifter som höginkomsttagaren betalar på inkomster över förmånstaket går till statsbudgeten och fungerar utjämnande mellan samhällets inkomstgrupper.

Figuren visar att pensionssystemet är försäkringsmässigt lika för låginkomsttagaren och mellaninkomsttagaren eftersom deras staplar är snarlika. Detta beror på att låginkomsttagaren och mellaninkomsttagaren inte upplever någon takeffekt eller berörs av garantipensionen och på att de har likartade löneprofiler. Den skillnad som syns i diagrammet mellan låginkomst-

tagaren och mellaninkomsttagaren beror på att låginkomsttagaren har ett längre arbetsdeltagande bakom sig och därför fått en bättre utveckling på sin pensionsförmögenhet.

Figur 12 Ersättningskvot med avseende på pensionsutbetalning i förhållande till genomsnittlig lön

Ersättningskvoten stiger för alla typindividerna vid fördröjd pension, vilket innebär att samtliga har incitament att stanna kvar i arbetskraften. Den positiva utvecklingen mellan 61 och 67 års ålder har två förklaringar. Den ena förklaringen är att pensionsförmögenheten utvecklas med inkomstindex och avkastningen på premiepensionskontot. Den andra förklaringen är att förmögenheten utvecklas med inbetald pensionsavgift samtidigt som pensionsutbetalningen sker under färre år. Utvecklingen i åldern 61 till 67 är likartad för samtliga typindivider, vilket innebär att de har samma ekonomiska incitament för att stanna kvar i arbetslivet. Hur detta incitament påverkar typindividernas beslut om pensionering beror på deras preferenser.

7.3 Jämförelse av pensionssystemen

7.3.1 Pensionsförmögenheten

Av analysen framgår det att det råder ett tydligt samband mellan pensionsavgiften och storleken på pensionsförmögenheten. Denna konstruktion ger starka ekonomiska incitament till fördröjd pensionering. I det gamla pensionssystemet fick individen ett tillägg på 0,7 procent för varje uppskjuten månad från 65 års ålder. Vid tidigarelagd pensionering minskade pensionsutbetalningen med 0,5 procent för varje månad före 65 års ålder. Denna konstruktion innebar att samma totala pensionsbelopp utgick under individens livstid oberoende av tidpunkten för uttaget (Ståhlberg, 1995). Det skedde alltså ingen aktuarisk uppräknings utan pensionsutbetalningen ökade enbart på grund av att pensionsperioden blev kortare. I det tidigare pensionssystemet var en förbättrad inkomst den enda betydande faktorn för den totala pensionen, medan dagens pensionssystem möjliggör för individen att öka sin pensionsförmögenhet antingen genom en förbättrad inkomst eller genom att arbeta längre. Det finns ett förmånstak i det nya systemet precis som i det gamla systemet, men med en väsentlig skillnad. I det gamla systemet låg taket fast på 7,5 förhöjda prisbasbelopp, det vill säga det höjdes enbart med konsumentprisindex. Detta innebar att många slog i taket när deras reallöner steg. I det nya systemet är förmånstaket inkomstindexerat, vilket innebär att basbeloppet höjs i takt med den allmänna lönetillväxten. Denna konstruktion innebär att färre individer går över förmånstaket och därmed speglar pensionen bättre inkomstnivån.

7.3.2 Pensionsutbetalning

Analysen visar tydligt att pensionsutbetalningen ökar med en fördröjd pensionering vilket innebär att det nya pensionssystemet ger stora ekonomiska incitament till ett fördröjt arbetsmarknadsutträde. Som nämnts ovan ökade inte den totala pensionen vid fördröjt arbetsmarknadsutträde i det gamla pensionssystemet. Däremot steg pensionsutbetalningen med en procentsats som reflekterade den återstående medellivslängden. I det gamla systemet fanns det möjlighet till ett framtida toppvärde eftersom pensionsutbetalningen endast ökade om de nästkommande åren innebar en högre lön än de nuvarande 15 bästa åren. Denna effekt finns inte i det nya systemet eftersom pensionen grundas på livsinkomsten, vilket medför att maxvärdet vid fortsatt arbete hela tiden ligger i framtiden.

Eftersom garantipensionen i dagens pensionssystem enbart höjs med prisindex och inte följer den allmänna lönetillväxten kommer färre individer i framtiden att underskrida golvet och därmed omfattas av denna grundtrygghet. Detta förklarar varför låginkomsttagaren i vår typfallsberäkning inte omfattas av garantipensionen. Folkpensionen i det tidigare systemet utgjorde för alla den första biten i pensionsbygget, även för dem med hög allmän tilläggs-pension.

7.3.3 Ersättningskvot

I analysen ovan visas hur ersättningskvoten stiger med tiden på arbetsmarknaden för samtliga typindivider. Figur 11 och figur 12 visar att ersättningskvoten blir lägre med det nya pensionsystemet än med det gamla. I det gamla förmånsbaserade pensionssystemet var ersättningskvoten med avseende på de 15 bästa inkomståren ungefär 65 procent. Individer får, på grund av att de med det nya pensionsystemet får en vad gäller ersättningskvoten sämre pension än med det gamla pensionssystemet, starka incitament att arbeta vidare.

Det finns i dagens pensionssystem en klar koppling mellan inbetalningar och utbetalningar vilket gör systemet försäkringsmässigt. Det tidigare pensionssystemet hade inte denna tydliga koppling, eftersom det utgick från de 15 bästa inkomståren. Effekten kunde bli att individer vars totala pensionsinbetalningar var lika stora hade olika pensioner.

7.4 Effekten av de ekonomiska incitamenten

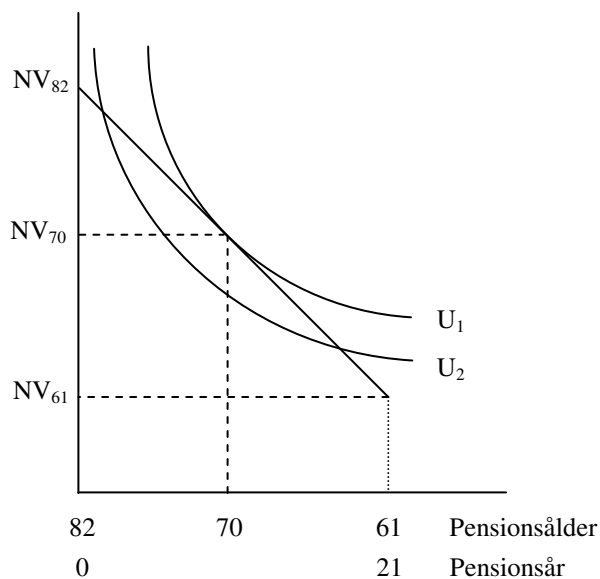
Ett syfte med utformningen av det allmänna pensionssystemet är att fördröja individernas utträde från arbetsmarknaden. I följande avsnitt diskuteras effekten av de ekonomiska incitament dagens pensionssystem ger upphov till.

Valet mellan pensionering och fortsatt arbete beror på hur individer reagerar på de ekonomiska konsekvenser uppsatsen presenterat ovan. Ett sätt att mäta incitamenten för arbetskraftsdeltagande är att studera incitamenten utifrån individens nytta. Individer har olika preferenser för konsumtion av varor och fritid och det innebär att individer med samma budgetlinje optimerar nyttan av att pensionera sig vid olika åldrar (se avdelning 2.5). Individen antas jämföra nyttan av en ökad pension med nyttan av en ökad pensionsperiod och hennes preferenser bestämmer den ”optimala” tidpunkten för pensionering. När individen står inför valet att pensionera sig kommer beslutet bland annat att bero på individens tidspreferenser (diskonteringsfaktor), förväntad återstående medellivslängd och den marginella nyttan av fritid och konsumtion (Palme och Svensson, 2004). En hög diskonteringsfaktor innebär att individen värderar nytta i nutid och närliggande tidsperioder högt relativt nytta i senare tidsperioder. Om en individ har en hög diskonteringsfaktor tenderar denna att välja en tidig pension.

Det är av intresse att se närmare på individens indifferenskurva för pensionsår och konsumtion. Individen maximerar nyttan i den punkt där hennes indifferenskurva tangerar budgetlinjen. I det allmänna pensionssystemet har individen rätt att ta ut sin pension redan vid 61 års ålder. En individ som går i pension vid 61 års ålder antas i genomsnitt leva 21 år till (SCB, 2005) och individen antas inte arbeta efter pensioneringen. En lång pensionsperiod medför en minskad livsinkomst och därmed en minskad konsumtion. Tidpunkten för pensionen kommer att bero på individens preferenser. Individen i figur 13 väljer att pensionera sig vid 70 års ålder, med 12 förväntade pensionsår och en inkomstnivå motsvarande NV_{70} .

Figur 13 Modell för pensionsbeslutet

Pensionsförmögenhet

Källa: Borjas, 1996

Anmärkning: Omarbetad version

En ökad pensionsförmögenhet ger upphov till en inkomsteffekt och en substitutionseffekt. I uppsatsen antas fritid vara en normal vara, det vill säga att man vill konsumera mer fritid om inkomsten ökar. Allt annat lika innebär det att inkomsteffekten av en ökad pensionsförmögenhet kommer att leda till att individen tidigarelägger arbetsutträdet. Samtidigt verkar substitutionseffekten i motsatt riktning vid ökad pensionsförmögenhet eftersom det blir dyrare för individen att vara ledig när ökningen av hennes pensionsförmögenhet per ytterligare arbetsår blir högre. Detta innebär också att fritid är en dyrare vara för höginkomsttagaren än för låginkomsttagaren. Inkomsteffekten medför att individen har råd med en längre pension medan substitutionseffekten innebär att hennes pensionering blir kostsam på grund av en hög alternativkostnad.

Alternativkostnaden för fritiden beror på individens lönenivå och därför är höginkomsttagarens alternativkostnad högre än låginkomsttagarens. Tabell 3 i kapitel 7 åskådliggör förändringen i pensionsförmögenhet vid ytterligare ett års arbete och denna förändring visar tydligt den stora skillnaden i alternativkostnad. Då arbetsmarknadsutträdet styrs av personliga preferenser är det rimligt att tänka sig att en höginkomsttagare med stor pensionsförmögenhet bekostar en tidig pensionering.

Individens pensionsbeteende beror på vilken effekt som är störst, substitutionseffekten eller inkomsteffekten. Nettoeffekten bestäms av individens preferenser och därför är det inte möjligt att från teoretisk utgångspunkt dra slutsatser om individens pensionsbeslut. En empirisk undersökning är den enda möjliga metoden.

8 Slutdiskussion

Det allmänna pensionssystemets livsinkomstprincip innebär att pensionsförmögenheten ökar vid en senarelagd pensionering oavsett inkomstnivå. En ökad pensionsförmögenhet ger goda incitament till förlängt arbetskraftsdeltagande, men en stor pensionsförmögenhet kan också leda till att individen tidigarelägger sin pension då beslutet beror på hennes preferenser för fritid och konsumtion. Dessa preferenser påverkas bland annat av hennes hälsa och av arbetets krav. Det gamla pensionssystemet var för kostsamt då den utlovade förmånen i det gamla pensionssystemet var omöjlig att infria. Om Sverige hade haft det gamla pensionssystemet kvar skulle antingen förmånen behövt sänkas eller skatterna behövt höjas.

Eftersom det nya systemet skapades för att det gamla var för kostsamt borde den föga överraskande följden vara att den allmänna pensionen, i absoluta termer, blir lägre i det nya systemet. Uppsatsen kan dock inte visa på denna effekt, vilket kan bero på att den antagna reala löneutvecklingen på 1,6 procent, det vill säga normen, är för optimistisk. En real löneutveckling på 1,6 procent är hög historiskt sett, mellan 1975-1995 var den genomsnittliga löneutvecklingen 0,3 procent. Forsvararna av nivån menar dock att denna utveckling berott på höga arbetsgivaravgifter och höga skatter men att löntagarna idag får större del av löneökningen (Johansson, 1998). Ingångslönerna och de löneprofiler vi antar innebär dessutom att individerna, undantaget låginkomsttagaren, arbetar heltid över hela arbetslivet vilket genererar en stor pensionsförmögenhet. I det nya pensionssystemet är deltidsarbete ofördelaktigt och individernas heltidsarbete samt arbete över hela arbetslivet kan tolkas som att individerna har anpassat sitt arbetsutbudsbeteende till det nya pensionssystemet. Uppsatsen påvisar att ersättningskvoten, givet det antagna arbetsutbudsbeteendet, blir lägre med det nya pensionssystemet än med det gamla.

För att se om pensionssystemet är försäkringsmässigt beräknas ersättningskvoten med avseende på den genomsnittliga lönen. Det finns ett tydligt samband mellan inbetalningar till pensionssystemet och pensionens storlek, vilket visar att dagens pensionssystem är ett försäkringsmässigt system. Vår analys visar att pensionssystemet är försäkringsmässigt lika för låginkomsttagaren och mellaninkomsttagaren och att höginkomsttagaren får minst kompensation i förhållande till sin genomsnittliga lön.

Det finns tydliga ekonomiska incitament till ett fördröjt arbetskraftsutträde i det nya pensionssystemet. Det är dock svårt att förutsäga hur pensionssystemet påverkar pensionsåldern eftersom värderingar och attityder spelar stor roll för individers pensionsbeslut. Individers preferenser påverkas av den rådande normen i samhället (Bosworth, Dawkins & Stromback, 1996). Att arbeta till 65 år utgjorde tidigare normen och denna norm var väl förankrad hos de flesta individer (Riksförsäkringsverket, 2000). Trenden att sluta arbeta tidigt har dock i många

europiska länder skapat en *early exit*-kultur vilken har ersatt den tidigare normen om plikten att arbeta (de Vroom & Guillemard, 2002, se Ginn, 2003).

Eftersom normen är historiskt och kulturellt konstruerad är den föränderlig. Det allmänna pensionssystemet ger goda incitament till ett förlängt arbetskraftsdeltagande och kan därför på sikt bryta trenden av tidigt arbetsmarknadsutträde. Sedan det allmänna pensionssystemet introducerades 1999 har pensionsåldern stigit, men kohorteffekten är troligtvis förklaringen till denna utveckling.

Avtalspensionerna kan utgöra en betydande andel av pensionärernas totala pension och har betydelse för individens pensionsbeteende. Troligen kommer även tillgängligheten till arbetslöshetsförsäkring och sjukförsäkring att påverka arbetskraftsdeltagandet. För att få en fullständig förståelse för individens pensionsbeteende bör eventuella skatteeffekter också beaktas.

Allt annat lika borde de ekonomiska incitamenten som det allmänna pensionssystemet för med sig leda till en ökad genomsnittlig pensionsålder.

Källförteckning

Bergmark, Anders och Oscarsson, Lars (1999). "Behandlingsmotivation och tvångsvård". *Socialvetenskaplig tidskrift*, vol. 6, nr. 3, s. 195-211.

Bohlin, Nils och Gidehag, Robert (2002). *Lönar det sig att jobba?*. Stockholm: Pensionsforum

Borjas, George J. (1996). *Labour Economics*. Harvard University

de Vroom, Bert. och Guillemard Anne-Marie. (2002). "From Externalisation to Integration of Ageing Workers: Institutional changes at the end of the work life". Andersen, Jorgen, Goul & P. H. Jensen (red). *Changing labour markets, welfare policies and citizenship*. Bristol: The Policy Press

Finansdepartementet (1997). SOU 1997:131 1997 års premiereservutredning, del 2 bilaga 6. Stockholm: Finansdepartementet

Försäkringskassan (2001). RFV Analyserar 2001:7 Flexibel pensionsålder. Stockholm: Försäkringskassan

Försäkringskassan (2005)
www.forsakringskassan.se
2005-08-05

Försäkringskassan (2005a). Informationsbroschyr: Arbete eller pension?
www.forsakringskassan.se/pdf-broschyr/arbete_pension.pdf
2005-07-13

Försäkringskassan (2005b). Informationsbroschyr: Pensionär.
www.forsakringskassan.se/pdf-broschyr/pensionar.pdf
2005-07-13

Försäkringskassan (2005c). Informationsbroschyr: Socialförsäkringen.
www.forsakringskassan.se/pdf-broschyr/socialforsakringen.pdf
2005-07-13

Försäkringskassan (2005d). Faktaruta om pension.
www.forsakringskassan.se/press/pressmed/pm2005/pm10_05/dokument/faktaruta.pdf
2005-07-13

Ginn, Jay (2003). "Retirement timing: An international comparison of gendered priorities". *4th International Research Conference on Social Security Antwerp, 5-7 May 2003*.
<http://www.issa.int/pdf/anvers03/topic3/2ginn.pdf>
2005-08-10

Johansson, Birgitta (1998). *Det nya pensionssystemet*. Stockholm: SNS Förlag

Nygren, Ola (2005). "De äldre arbetar allt mer". *Välfärd*, nr 1, s. 24-25.

http://www.scb.se/statistik/Publikationer/BE0801_2005K01_TI_08_A05ST0501.pdf

2005-08-05

Palme, Mårten och Svensson, Ingemar (1999). "Social Security, Occupational Pensions, and Retirement in Sweden". Gruber, Jonathan and David Wise (red.) *Social Security and Retirement Around the World*, s. 355-402, University of Chicago Press

Palme, Mårten och Svensson, Ingemar (2002). "Pensionering och incitament". Molander, Per Andersen, Torben M (red.). *Alternativ i välfärdspolitiken*, s.127-138. Stockholm: SNS Förlag

Palme, Mårten och Svensson, Ingemar (2004). "Pensionssystemet och pensionering". *Ekonomisk Debatt*, vol. 32: 4, s. 85-97.

PPM (2005a). Premiépensionsmyndigheten.

www.ppm.nu/tpp/infodocument/1:1;85,73

2005-04-11

PPM (2005b). Premiépensionsmyndigheten.

www.ppm.nu/tpp/infodocument/1:1;100004

2005-04-11

PPM (2005c). Premiépensionsmyndigheten.

www.ppm.nu/tpp/infodocument/1:1;100005

2005-07-26

Riksförsäkringsverket (1997). RFV Redovisar 1997:3 Reformerat pensionssystem – utfall för individer. Stockholm: Försäkringskassan

Riksförsäkringsverket (2000). *Socialförsäkringsboken 2000*. Riksförsäkringsverkets årsbok 2000

Statistiska centralbyrån (2004). *Lönestatistik årsbok 2003*. Örebro: Statistiska centralbyrån

Statistiska centralbyrån (2005).

www.scb.se

2005-08-05

Ståhlberg, Ann-Charlotte (1995). *Våra pensionssystem*. Stockholm: SNS Förlag

Ståhlberg, Ann-Charlotte (2004). *Socialförsäkringarna i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag